

A mediterrán térség az isztambuli csúcstalálkozó után

A NATO isztambuli csúcserőkezelete (2004. június 28–29.) a Szövetség Partnerségi Politikájának új szakaszát indította el, a bővítések után a partnerség tematikus súlypontja a terrorizmus elleni fellépésre, földrajzi fókuszja pedig a Kaukázusra és Közép-Ázsiára, valamint a mediterrán térségre és a szélesebb értelemben vett Közél-Keletre helyeződött át.¹

Jelentős eredménye volt a Mediterrán Párbeszéd (Mediterranean Dialogue, a továbbiakban MD) megújítása és a tágabb értelemben vett Közél-Keletre vonatkozó Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés (Istanbul Cooperation Initiative, a továbbiakban ICI) elindítása.

A hidegháború korszakában Észak-Afrika és a mediterrán térség másodlagos fontosságú volt a NATO számára, mivel a konfrontáció lehetőségének nem volt semmi realitása. Az új kockázatok és kihívások megjelenésével egyre több figyelmet szentel a NATO a térségnek. A Partnerség a Békéért Program, a Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés biztonsági együttműködések részeként képezik azoknak az elgondolásoknak, amelyekkel a NATO a 21. század új fenyegetéseire és kihívásaira válaszol.

A globalizálódó világ bármely térségében zajló események hatással vannak országunkra is. A Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről szóló 94/1998. (XII. 29.) számú országgyűlési határozat hosszú távra határozza meg az ország biztonság- és védelempolitikájának alapjait. Országunk új nemzeti biztonsági stratégiája (2073/2004. (III. 31.) Korm. Határozat)² részletesen taglalja az új biztonsági környezetet, az új fenyegetéseket.

A nemzeti biztonsági stratégia II. Fejezet (Biztonsági környezet – fenyegetések, kockázatok, kihívások) 2. pontja a regionális kihívásokkal foglalkozik, a 2.4. alfejezet pedig kiemelt figyelmet szentel „A mediterrán térség, a Közél-Kelet és a Közép-Kelet” problémáinak.

„Az Európát délről határoló mediterrán térség több államát a szegénység, a gyors népességnövekedés, valamint a globalizációs folyamatokba történő elégtelen bekapcsolódási képesség jellemzi, amelynek következtében az utóbbi időszakban megnöttek a térségből

eredő, az illegális migrációval és a terrorizmus terjedésével összefüggő kockázatok.”

A NATO- és EU-tag Magyarországnak érdeke, hogy a korábbinál nagyobb figyelemmel kísérje az euroatlanti térségen kívül zajló eseményeket, a földrajzilag távol eső régiók, a mediterrán térség problémáit.

A mediterrán térség

Fernand Braudel francia történész szerint a mediterrán térség ezernyi különbözőséget foglal egy keretbe. Nehéz elképzelni ennél változatosabb és sokszínűbb régiót, népek, civilizációk bölcsője, vallások keresztútján fekvő, dicső történelmi múltú, geostratégiaiul fontos terület, amely egyfelől gazdag természeti erőforrásokban (olaj, földgáz, foszfát), másfelől rettenetes vízhiányban szenved, és ennek az ellentétnek a feloldása lesz a jövő egyik feladata. A Földközi-tenger medencéje világkereskedelmi útvonal, az olajszállítás fő útvonala, ez tovább növeli a régió geostratégiai fontosságát.

Mit értünk a mediterrán térségen? Valójában nincs egységesen elfogadott fogalma, a határai rugalmasan változnak annak megfelelően, hogy geopolitikai, gazdasági, kulturális, vagy környezetvédelmi szempontból vizsgáljuk-e a térséget.

A legáltalánosabban elfogadott fogalom az, amely a földrajzkönyvekben is fellelhető, a régió definiálása során azokat az országokat sorolják ide, amelyek a Mediterraneummal (a Földközi-tengerrel) határosak. Még azon országoknak is, amelyeket egyértelműen a Mediterrán térség részének tekintünk, vannak más régiókba átnyúló területei (Spanyolország atlanti-óceáni vidéke Galícia, Olaszország északi alpi régiója Alto Adige). Portugáliát a kulturális és környezeti jellegzetességei miatt, annak ellenére, hogy nem rendelkezik mediterrán tengerparttal, mégis mediterrán országgént definiálják. A régió, Portugália területét is beleértve, 3 millió km² kiterjedésű. A Szicília és Tunézia közötti Tuniszi-csatorna a Földközi-tengert két medencére osztja, nyugaton a Gibraltári-szoros, északkeleten a Boszporusz és a Dardanellák, délkeleten a Szuezi-csatorna határolja.³ A Földközitenger medencéjében számos sziget és szigetecsoport – Baleár-szigetek, Korzika, Szardínia, Szicília, Málta, Kréta, Ciprus, Jón-szigetek, Égei-szigetek, Északi-Szporádok, Déli-Szporádok – található.

A mediterrán régió vízkészletével, népességével és környezetvédelmi problémáival foglalkozó Jean Margat és Domitille Valee a régió országait és területeit az alábbiak szerint csoportosították:⁴ Észak (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Szerbia és Montenegró, Szlovénia, Görögország, Olaszország, Franciaország, Monaco, Spanyolország, Portugália, Málta), Kelet [Szíria, Libanon, Izrael, a palesztin fennhatóság felügyelete alatt álló területek (Gázai övezet, Nyugati Part), Jordánia, Törökország, Ciprus], Dél (Marokkó, Algéria, Tunézia, Líbia, Egyiptom).

Vannak olyan, a régiót tágabb értelemben vett meghatározások, elképzelések, amelyek a Fekete-tenger, a Perzsa-öböl és a Közel-Kelet térségét is a mediterrán régió részének tekintik. Ennek megfelelően Bulgária, Románia és Grúzia is a régió része. Más érvelések szerint a kulturális, gazdasági és ökológiai jellemzők, a geopolitikai kapcsolatok, valamint az olajkincs Irakot is – Szíria, Jordánia és Libanon mellett – a mediterrán régió részévé teszi.

Van olyan régiómeghatározás is, amely a mediterrán térséget, a mediterrán klímát, a természetes- és kultúrnövényzetet, különösen a szimbolikus jelentőségű olajfát tekinti meghatározó tényezőnek. A földközi-tenger térségnek a növénytakarója nem egységes.⁵ A sok évszázados antropogén tevékenység (legeltetés, égetés, irtás, urbanizáció) a mediterrán területek növényzetének hihetetlen méretű pusztulását, regionális méretű környezeti katasztrófát okozott.⁶ Jórészt az emberi beavatkozás eredménye az örökzöld másodlagos cserjések megjelenése.⁷ A térség környezetvédelmi veszélyeztetettsége jelentősen megnövekedett a hatvanas évektől kezdve, az olajkitermelés, a régión keresztül haladó

olajszállítási útvonalak, a tengerparti keskeny sávban a népesség nagyarányú növekedése, a tömegturizmus azt eredményezte, hogy a tengervíz- és vízkészletek szennyeződtek, az urbanizáció eredményeként pedig kaotikus lett a hagyományos mediterrán tájkép.

A bipoláris világ idején⁸ a térség országait négy régióra osztották fel, az európai magterületre (Franciaország, Olaszország), az európai kontinens periferiájára (Görögország, Törökország), a szocialista országokra (Albánia, volt Jugoszlávia) és az arab országokra. A bipoláris világrendnek megvoltak a maga sajátos vonásai, amelyek gyakorta határozott előnyöket jelentettek az adott térség számára. A nagyhatalmak jelen voltak a geopolitikailag, geostratégiai vagy geoökonómiai fontos térségekben, céljuk nyersanyagok, katonai támaszpontok megszerzése, tengeri és szárazföldi szállítási utak ellenőrzése volt. Ez tette mindkét nagyhatalom számára kiemelt stratégiai fontosságú térséggé a Földközi-tenger medencéjét. A két nagyhatalom kölcsönösen arra törekedett, hogy csökkentse a másik fél befolyási övezetét. A hidegháború végén a kelet-nyugati szembenállás megszűnt, felváltotta az észak-déli megosztottság. A mediterrán térségben megnövekedett a kisebb regionális konfliktusok száma (határviták, víz, fegyverkereskedelem, vallási fundamentalizmus, demográfiai trendek, terrorizmus).

Történelmi szempontból vizsgálva a mediterrán térséget megállapíthatjuk, hogy az ókorban politikai, gazdasági és kulturális értelemben homogén és összefüggő volt a térség. A Római Birodalom idején a Földközi-tenger egész medencéje birodalmi terület volt, amelyet Mare Nostrum-nak neveztek.⁹

A mediterrán térség földrajza, történelme, gazdasága és kultúrája sok közös vonást mutat, egységes földrajzi tér, ahol három kontinens találkozik. Történelmi és kulturális szempontból a mediterrán térség különböző régiók és szférák hatása alatt állt. A különböző gyarmati múlt (spanyol, francia, olasz, brit) eltérő hatása és gyakorlata is hozzájárul a térség történelmi, kulturális és gazdasági komplexitásához. Vallási (keresztény és zsidó vallás, iszlám) és etnikai sokszínűség jellemzi.

Az ötvenes években a mediterrán régió országait még fejlődő országoknak, európai periferiának tekintették. Fél évszázad elteltével a mediterrán országok között jelentősen növekedett a különbség, Olaszország, Spanyolország, Portugália és Görögország felzárkózott a többi EU-tagállamhoz, a déli országok pedig fokozatosan szakadnak le.

A Földközi-tenger térségét – a gazdasági fejlettség és a demográfiai mutatók alapján – négy régióra oszthatjuk fel: 1. északnyugat – a fejlett, EU-tagországok csoportja, ahol kevésbé fejlett területek is megtalálhatók (Andalúzia, Dél-Olaszország), itt alacsony a születési ráta, 2. délnyugat – a Maghreb országok, alacsony a gazdasági fejlettség és növekedés, magas a népességnövekedés, ezen országokat erős gazdasági és migrációs kapcsolatok fűzik az északnyugati csoporthoz, 3. északkelet (Törökország és a volt jugoszláv utódállamok), a fejlődés európai modelljét követik, és többségük célja az EUtagság, 4. délkelet – a Földközi-tenger keleti partján fekvő heterogén országcsoport.

Ugyanilyen jelentős a demográfiai különbség (előregedő népesség, illetve nagyarányú népességnövekedés) az északi és déli országok között. Az északi országokban rendkívül alacsony a népességnövekedés, Franciaországban 0,34%, Olaszországban 0,09% volt 2004-ben.¹⁰ A déli rész időzített demográfiai bomba, a népességnövekedés aránya Algériában 1,28%, Marokkóban 1,61%, Egyiptomban 1,83% volt a 2004. évi adatok szerint. Jelentős a különbség az északi és a déli rész között a születési ráta tekintetében is.

A World Population Data Sheet 2004. évi adatai szerint¹¹ a mediterrán térség országaiban 2004. közepén 469,5 millió fő élt, amely a Föld lakosságának (6,396 milliárd) 7,3%-át képezi. 2025-re 561,7 millió, 2050-re pedig 613,2 millió lakost prognosztizálnak (lásd [táblázat](#)). A mediterrán régió észak-afrikai országaiban, valamint a Földközi-tenger keleti partján fekvő országokban a 15 év alatti népesség aránya 28-40% közötti, ez hatással lesz a munkaerőpiacra, az új munkahelyek teremtésére, a migrációra, az oktatásra stb.).

A Szövetség biztonsági együttműködési kezdeményezései a térségben

A Mediterrán Párbeszédként¹² ismertté vált kezdeményezés 2004 decemberében ünnepelte alapításának 10. évfordulóját. A Mediterrán Párbeszédet azzal a célkitűzéssel hozták létre, hogy segítse elő a regionális biztonságot és stabilitást, a jobb, kölcsönös megértést, valamint a NATO és a mediterrán országok közötti nézeteltérések kiküszöbölését. Eredetileg négy ország, Egyiptom, Izrael, Mauritánia és Marokkó alapította. Ezt követően 1995 februárjában Tunézia, 1995 novemberében Jordánia, 2000 februárjában Algéria csatlakozott. Alapítása óta a Párbeszéd folyamatosan fejlődik. A párbeszéd elvileg az egyes részt vevő országok, illetve a NATO közötti kétoldalú kapcsolatokon nyugszik, de lehetőség van többoldalú megbeszélésekre is.¹³

A NATO Mediterrán Párbeszéde elsősorban politikai jellegű és arra szolgál, hogy a NATO politikájának és tevékenységének jobb megértését mozdítsa elő a Párbeszéd országaiban. A Szövetségesek rendszeres politikai eszmecseréket folytattak a párbeszédben részt vevő partnerekkel, 26+1 formában, vagy a Párbeszéd mind a hét országával 19 (most 26) + 7 formában. Fontosak a különböző nagykövetségi szintű és gyakorlati konzultációk, az éves MD Munkaprogramban (Mediterranean Dialogue Work Programme MDWP) rögzített gyakorlati együttműködés, valamint az egyes NATO oktatási intézmények (NATO Defense College, NATO School) által szervezett szemináriumokon, konferenciákon és tanfolyamokon való részvétel.

A NATO Mediterrán Párbeszéd kezdeményezés az elmúlt tíz év alatt nem hozott áttörő sikereket a régió stabilitása és fejlődése érdekében. Ezt a párbeszéd és az együttműködési mechanizmusok, pénzügyi források hiánya, a szövetség megítélése egyes országokban, a társadalmi és kulturális különbségek, az arab-izraeli konfliktus és a közel-keleti regionális biztonsági kérdések szétválasztásának sikertelensége is okozta többek között. Ehhez hozzájárult még az is, hogy a tagországok között sem volt teljes az egyetértés a kezdeményezés tartalmát, fő célkitűzéseit és módszereit tekintve.¹⁴

A Párbeszéd politikai jellege ellenére a gazdasági érdekek, az energiabiztonság központi jelentőségű, mert a Nyugat-Európa által elfogyasztott olaj és gáz mintegy 65 százaléka a mediterrán térségen halad keresztül. A mediterrán térség déli országai stagnáló gazdaságai és a robbanásszerűen gyarapodó népesség hosszú távú stratégiai kihívást jelent Európa számára. Szeptember 11. és az afganisztáni és iraki hadművelet óta a NATO és a Párbeszéd országai közötti biztonsági együttműködés potenciális földrajzi színtere Kelet felé, egészen Afganisztánig terjed ki. A párbeszéd alapítása óta már többször bővült, további bővítésének nincsenek földrajzi korlátai. Isztambul egyik jelentős eredménye a Mediterrán Párbeszéd megújítása, nyitás a szélesebb értelemben vett régió felé, a szövetség a párbeszédet partnerséggé szeretné fejleszteni. Mindkét fél számára előnyös együttműködés kialakítása a cél, amelyben tanácskoznak a mediterrán partnerekkel, és amelyben fontos a mediterrán országok érdekeinek, elvárásainak és kívánságainak figyelembevétele. Fő célkitűzése az, hogy hozzájáruljon a regionális biztonsághoz és stabilitáshoz, kiegészítse a többi, a térségre vonatkozó nemzetközi (EU, EBESZ, G-8) erőfeszítéseket. Ez magában foglalja a meglévő politikai párbeszéd kiszélesítését, az interoperabilitás elérését, a védelmi reform segítségét és hozzájárulást a terrorizmus elleni harchoz.

Számos, a Partnerség a Békéért Programban meghonosodott tevékenység és eszköz hasznosítható a Szövetség és a mediterrán partnerek közötti együttműködés elősegítése érdekében. Ilyen többek között az Akció Terv kidolgozása, amely a gyakorlati, a téma- és célorientált együttműködés érdekében, széles körű tevékenységet (egyéni együttműködési program kialakítása, a PfP gyakorlatokon való részvétel, kutatási és környezetvédelmi

együttműködés) foglalhat magába.

A mediterrán kezdeményezés alapvető fontosságú eleme – a Partnerség a Békéért programhoz hasonlóan – a biztonság és a stabilitás erősítése és a fokozatosság elve. A jelenlegi együttműködési területek, valamint a PFP folyamat tanulságainak, módszereinek és eszközeinek összegzése a Mediterrán Párbeszéd együttműködés fejlesztése érdekében megtörtént.

Az együttműködés legfontosabb prioritásai az alábbiak: közös tevékenység a NATO átalakulás ismertetése érdekében a régióban, a katonai kapcsolatok fejlesztése az interoperabilitás elérése érdekében, a gyakorlatokon, az oktatásban és kiképzésben való részvétel, a hadsereg feletti demokratikus kontroll, a védelmi tervezés és költségvetés átláthatóságának támogatása a védelmi reform végrehajtása érdekében, a terrorizmus elleni harc, a hírszerzési adatok egyeztetése, tengeri hadműveletekben, pl. az Operation Active Endeavour-ban való részvétel, együttműködés a tömegpusztító fegyverek terjedése és az illegális fegyverkereskedelem megakadályozása érdekében, a határbiztonság és a polgári védelmi tervezés területén.

Az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés a Mediterrán Párbeszédrel együtt a Közép-Kelet és Észak-Afrika azon államait célozza meg, amelyek érdekeltek abban, hogy védelmi és biztonsági együttműködési kapcsolatokat építsenek ki a NATOval.¹⁵ A biztonság fokozása, a politikai és gazdasági fejlődés a régió országai részéről is szerepvállalást igényel. Lényeges az is, hogy ezen országok a magukénak vallják ezt a folyamatot és a szövetség is megértse ambícióikat és gondjaikat.¹⁶

A NATO Mediterrán Párbeszéd és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés egymást kiegészítő, de egyedi kezdeményezések. A NATO MD a politikai konzultáció és a gyakorlati együttműködés tíz éve alapított fóruma, a mediterrán régió országait tömöríti. Az ICI olyan új kezdeményezés, amely a kétoldalú gyakorlati együttműködést hivatott elősegíteni a tágabb értelemben vett közelkeleti régió országaival. A kezdeményezés a régió bármely országa számára nyitott, amely a célkitűzéseivel egyetért. Mind a két kezdeményezés azonos célt szolgál, a szoros együttműködés kialakítását a Szövetség és a térség országai között. Elvileg mind a két kezdeményezés nyitott a mediterrán térség bármely országa számára, a gyakorlati együttműködés területei azonban lényegesen nem különböznek egymástól.

Az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés a Perzsa-öböl arab országaival kíván szoros kapcsolatot kialakítani. Célja, hogy elősegítse a térség országainak stabilizálását, társadalmuk, intézményrendszerük demokratizálását, gazdasági folyamataik egyensúlyának megteremtését. A NATO hosszabb távon számos területen kínál gyakorlati együttműködést pl. a terrorizmus elleni harc, a tömegpusztító fegyverek terjedése, a drog-, fegyver- és emberkereskedelem megakadályozása, hírszerzési és tengeri járőrözési együttműködés (Operation Active Endeavour), katasztrófavédelem és polgári védelmi tervezés, oktatás és kiképzés, NATO gyakorlatokon való részvétel, a civil-katonai együttműködés és védelmi tervezés támogatása területein.

Jövő

A hidegháború korszakában a mediterrán térség másodlagos fontosságú volt a NATO számára, mivel a konfrontáció lehetőségének nem volt realitása. Az új kockázatok és kihívások megjelenésével azonban a NATO sokkal több figyelmet szentel a térségnek.

A Mediterrán Párbeszédéről számos tanulmány, cikk és elemzés jelent meg. Sokan úgy vélik, hogy a NATO a mediterrán térségben is elérhet olyan eredményeket, mint amilyeneket a volt szocialista tömb országaival a Partnerség a Békéért Program keretén belül, de szakértők nem tartják valószínűnek, hogy ez rövid távon megvalósulhat.

A mediterrán térség komplexitásának (vallási, etnikai, gazdasági, demográfiai, kulturális,

történelmi és környezetvédelmi) megértése a kulcsa valamennyi biztonsági együttműködési kezdeményezés sikerének.

A Mediterrán Párbeszéd, valamint az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés jövője mindkét fél aktív részvételén múlik, bizalom és nyílvanosság szükséges az igazi partnerséghez. A Mediterrán Párbeszéd hosszú utat tett meg az elmúlt évtizedben, az információ-megosztás hatékony eszközévé és bizalomépítő fórummá vált az egész mediterrán térségben. A hatékony együttműködés alapvető feltétele pedig az, hogy megértsük a mediterrán partnerország érdekeit és elvárásait.

Siposné dr. Kecskeméthy Klára

1:

http://www.kulugyminiszterium.hu/Kulugyminiszterium/HU/Miniszterium/Szervezeti_egysegek/NATO/nyilatkozatok/Isztambuli_csucstalalkozo_2004.htm

2: A Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiájáról korábban érvényben lévő 2144/2002 (V.6.) kormány határozatot váltotta fel.

3: A Földközi-tenger medencéinek leírásánál Cholnoky Jenő a Földközi-tenger és kijárói című (Magyar Adria Egyesület, Budapest 1915. p. 50.) munkájában kilenc nagy medencére tagolja és osztja fel. Nyolcadik medencének a Marmara-tengert (mai megnevezése Márvány-tenger), a kilencediknek pedig a Fekete-tengert tekinti.

4: Jean Margat-Domitille Valee: Mediterranean vision on water, population, and the environment for the 21st century, Blue Plan, 2000. January, p. 62.

5: A Földközi-tenger menti növényfajok társulásai igen változatosak. A tengerpart alacsonyabb szintjeit keménylombú erdők borítják. A 800-1000 m-nél a mediterrán fenyőerdők zónája alakult ki. A tengerpartok jellegzetes és gyakori növénye az aleppói fenyő (*Pinus halepensis*). A keménylombú erdők zónájának legjellemzőbb faja az olajfa (*Olea Europaea*).

6: Borsy Zoltán: Általános természetföldrajz, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993. Esőstelű szubtrópusi (mediterrán) tartományok, 764–767. oldalak.

7: Általánosan elterjedtek, minden országnak van saját kifejezése rájuk, Dél-Franciaország – maquis, Olaszország – macchia, Spanyolország – tomillares, Atlasz vidék – garigue.

8: Lásd Russel King, Berardo Cori és Adalberto Vallega Geography of the Mediterranean című munkáját.

9: Lásd még Pap Norbert: Törésvonalak Dél-Európában, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja Pécs, 2001. p. 183. c. munkáját.

10: <http://www.odci.gov/cia/publications/factb>

11: http://www.prb.org/pdf04/04WorldDataSheet_Eng.pdf, Population Reference Bureau, World Population Data Sheet

12: A Mediterrán Párbeszéd kezdeményezés történeti áttekintése, ismertetése és a NATO Védelmi Akadémia a térséghez kapcsolódó oktatási és tudományos tevékenységéről lásd Siposné dr. Kecskeméthy Klára: Mediterrán Párbeszéd a biztonság és az együttműködés erősítésében, Hadtudomány, 2004. 2. szám, p. 90–97. Siposné dr. Kecskeméthy Klára – Gelsei András: NATO Védelmi Akadémia szövetségi és nemzetközi kapcsolatai – 2004. Nemzetvédelmi Egyetemi Fórum, http://www.zmne.hu/Forum/04harmadik/natoakad_.htm

13: A Mediterrán Párbeszéd részletes értékelését lásd Mohamed Kadri Szaid: Assessing

NATO's Mediterranean Dialogue, NATO Review 2004 Spring,

<http://www.nato.int/doku/review/2004/issue1/hungarian/art4.html>

14: A Mediterrán Párbeszéd és az ICI értékelését lásd részletesen a The International Political Journal honlapján

<http://www.siyassa.org.eg/esiyassa/AHRAM/2004/10/1/REPO5.HTM>, Atteya Abdel-Aziz cikke.

15: Pirityi Sándor: Isztambul – tűzfészkekhez „előretolt” NATO-csúcs,

<http://www.honvedelem.hu/cikk.php?cikk=17372&next>

16: <http://www.nato.int/doku/review/2004/issue2/hingarian/art1.html> Jaap de Hoop Scheffer: Isztambulra várva, NATO Tükör, 2004 nyár